

IESKATS PRIEDĒKĻVERBOS KRISTOFA FĪREKERA VĀRDNĪCĀ

Anna Frīdenberga

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

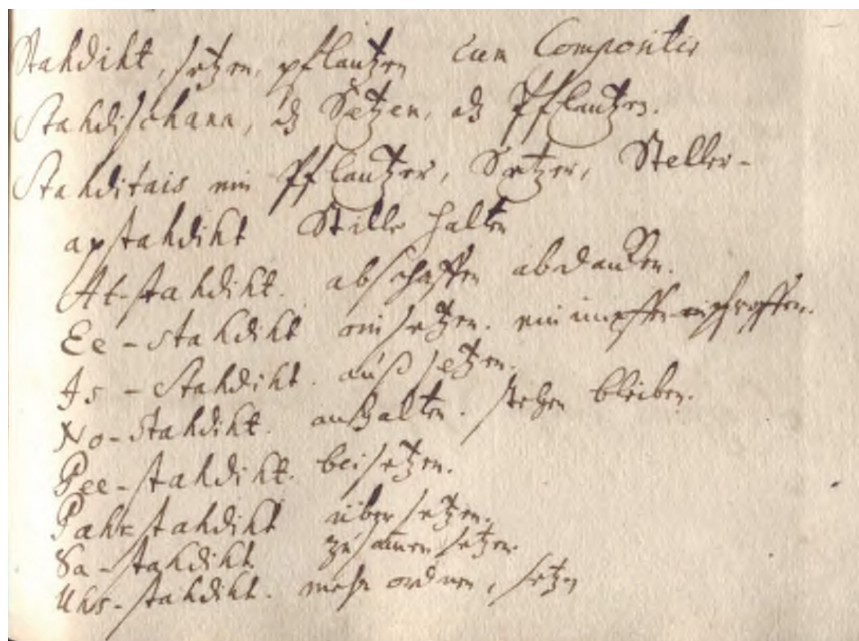
levads

Veidojot „Latviešu valodas vēsturisko vārdnīcu“ (LVVV) un rakstot tajā verbu šķirkļus, vārdnīcas autori ir konstatējuši, ka ļoti bieži dažādi priedēkļverbi sastopami Kristofa Fīrekera (*Christophor Fürecker*) vārdnīcā, līdz ar to radās doma veltīt tiem atsevišķu pētījumu. Piemēram, Fīrekera vārdnīcā minēti tādi verbi kā *izaut, atadīt, noauklēt, uzbakstīt, pārzagt, apkost, piedarīt, atskaust, piesirgt, apmērķēt...* Tomēr, tā kā priedēkļverbu daudzums abos vārdnīcas manuskriptos ir apjomīgs, šis raksts ir tikai ieskats to daudzveidībā un semantikā. „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca“ tiek veidota, balstoties uz Latviešu valodas seno tekstu korpusā *SENIE* (<http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>) iekļautajiem 16. un 17. gadsimta rakstu avotiem, kopumā tie ir 56 avoti, lielākoties reliģiska satura darbi, tajā skaitā Ernsta Glika (*Ernst Glück*) Jaunās Derības un Vecās Derības tulkojums 17. gadsimta beigās. LVVV šobrīd ir iekļauts materiāls no diviem 17. gadsimta leksikogrāfiskajiem avotiem – Georga Mancelļa (*Georg Mancelius*) vārdnīcas „Lettus“ un tās otrās tematiskās daļas „Phraseologia Lettica“ (1638), kā arī Kristofa Fīrekera latviešu–vācu vārdnīcas abiem manuskriptiem (17. gadsimta otrā puse). Elektroniskā LVVV (<https://tezaurs.lv/lvvv/>) tiek pastāvīgi paplašināta ar jauniem šķirkļiem. Fīrekera vārdnīcas divi manuskripti ir nozīmīgs vārdnīcas avots.

Ar Kristofa Fīrekera vārdu ir saglabājušies divi latviešu-vācu vārdnīcas manuskripta varianti, kas abi ir noraksti (Zemzare 1961: 73). Vārdnīcā ir ap 3500 vārdu, un tajā ir ievērots ligzdu princips. Bieži vispirms minēts verbs, tad no tā atvasinātie substantīvi, piemēram, ar izskaņām *-šana, -tājs*, un pēc tam atvasinātie priedēkļverbi. Tālāk dots arī attiecīgais refleksīvais verbs ar piemēriem, utt. Raksturīgs piemērs ir šķirklis *stādīt*, kurā aiz verba minēti atvasinājumi *stādīšana, stādītājs, apstādīt, iestādīt, izstādīt, nostādīt, piestādīt, pārstādīt, sastādīt, ūzstādīt* (skat. 1. att.).

Protams, ne vienmēr šāds šķirkļu uzbūves princips ir ievērots, kā arī ne visiem vārdiem ir minēti atvasinātie priedēkļverbi. Kopumā abos vārdnīcas manuskriptos ir apmēram 100 verbi, kuriem ir doti vairāki prefiksālie atvasinājumi. Vārdnīcā ir arī verbi, kuriem nav minēti atvasinājumi, reizēm verbam ir viens vai divi atvasinājumi. Rakstā vairāk uzmanības pievērsts tiešajiem vārdiem un to atvasinājumiem, lai gan Fīrekera vārdnīcā ir arī atgriezenisko verbu šķirkļi un tiem atbilstošie priedēkļverbi.

Rakstot šķirkļus „Latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai“, lielas grūtības sagādā priedēkļverbu semantika. Daudzi verbu un no tiem atvasināto priedēkļverbu šķirkļi ir jau iekļauti LVVV. Vārdnīcā ir verbu *adīt, augt, zagt* šķirkļi un visi to sastopamo priedēkļverbu šķirkļi. Piemēram, **augt** – *aizaugt, apaugt, ataugt, āzaugt, ieaugt, izaugt, noaugt, paaugt, pāraugt, pieaugt, saaugt, uzaugt, ūzaugt*; **adīt** – *aizadīt, apadīt, atadīt, āzadīt, ieadīt, izadīt, noadīt, paadīt, pāradīt, pieadīt, saadīt, uzadīt, ūzadīt*; **zagt** – *aizzagt, apzagt, nozagt, pazagt, iezagt, atzagt, izzagt, pārzagt, piezagt, sazagt, ūzragt*.

1. attēls. Verbs *stādīt* un tā atvasinājumi Fīrekera vārdnīcas 2. manuskriptā

Ja vārds lietots arī 16. vai 17. gadsimta tekstos, LVVV veidotājiem ir vieglāk spriest par tā nozīmi, bet problemātiski ir tas, ka šādiem priedēkļverbiem bieži vien vārda vienīgais minējums ir Fīrekeras vārdnīcā. Līdz ar to par vārda nozīmi var spriest tikai pēc atbilsmes vācu valodā, ja tāda vārdnīcā ir dota. Turklāt arī tulkojums vācu valodā nereti prasa dziļākus pētījumus, jo gadās, ka vārds mūsdienu vācu valodas vārdnīcās nav atrodams. Tādējādi Fīrekeras vārdnīcā minētie priedēkļverbi rada daudz jautājumu LVVV veidošanas gaitā, nereti radies pat jautājums, vai tie tiešām ir reāli vārdi un vai tikuši lietoti valodā, vai Fīrekers tos nav izdomājis vai, iespējams, darinājis pēc citu verbu parauga. Tomēr, kā zināms, Fīrekeras vārdnīcā ir daudz interesantas, viņa laikā tautā noklausītas leksikas, ir arī daudz tādu vārdu, kas mūsdienu latviešu valodas lietotājam nav zināmi.

1. Pētījumi par priedēkļverbiem latviešu valodniecībā

Mūsdienu latviešu valodā darbības vārdu darināšanā izmanto vienpadsmit priedēkļus: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* (Vulāne 2013: 279; Soida 2009: 227). Latviešu valodā priedēkļi ir produktīvs verbu darināšanas līdzeklis. Ar priedēkļiem var tikt dažādi niansēta, mainīta jeb modificēta darbības vārda, resp., tā saknes, nozīme (Nītiņa 2014: 449). Raksturīgi, ka viens un tas pats priedēklis, kombinējoties ar dažādiem motivētārvārdiem, spēj piešķirt tiem atšķirīgas nozīmes, savukārt dažādi priedēkļi – vienādas (Vulāne 2013: 278). Visi pētnieki, kas rakstījuši par priedēkļverbiem, uzsver to polisēmisko dabu, semantisko daudzveidību. Priedēkļverbi var izteikt dažādas nozīmes un to nokrāsas: dažādas vietas vai virziena nozīmes, pabeigtības nozīmi, darbības sākuma, īslaicīguma vai pēkšņuma nozīmi utt. Tomēr lielākoties priedēklis ir arī pamatnozīme, kas saistīta ar tam atbilstošā prievārda nozīmi. Vienai priedēkļu daļai, t. i., *aiz-*, *ap-*, *no-*, *pa-*, *pie-*, *uz-*, atbilst prievārdi, kuru cilme nereti aplūkojamos priedēkļus saista ar adverbjiem un citām patstāvīgajām vārdšķirām. Šī cilmes sakarība (kā to turpmāk redzēsim) vēsturiskajā valodniecībā ļauj priedēkļverbus kvalificēt par salikteņiem. Pārējiem četriem priedēkļiem, t. i., *at-*, *ie-*, *iz-*, *sa-*, mūsdienu latviešu valodā nav atbilstošu prepozīciju (Soida 2009: 228). Jāpiezīmē, ka senākos rakstu valodas posmos sastopams arī prievārds *iz*, kas paretam lietots ar nozīmi ‘no’ (Nītiņa 1978: 87), 17. gadsimtā prievārds ar šādu nozīmi sastopams arī Fīrekeras vārdnīcā. Runājot par priedēkļverbu semantisko daudzveidību, būtisks ir konteksts, izteikuma precizējošā, komentāra daļa, kurā raksturota tās vai citas darbības izpausme (Vulāne 2013: 278).

Par priedēkļverbiem latviešu valodniecībā rakstījuši vairāki autori. Pirmkārt, jāmin Jāņa Endzelīna nozīmīgais darbs „Latyšskie predlogi“ (1. d. 1905, 2. d. 1906) jeb „Latviešu valodas prievārdi“, kurā valodnieks skaidro prievārdu un priedēkļu formas, dod to etimoloģijas, kā arī sniedz plašu nozīmju aprakstu, norādot uz līdzību ar lietuviešu valodu un slāvu valodām (Endzelīns 1971: 307–655). Emīlija Soida

apprakstījusi mūsdienu latviešu valodas verbu darināšanas sistēmu un izstrādājusi niansētu priedēkļverbu semantikas dalījumu, piedāvājot vairākus semantikas blokus (Soida 2009: 235–260). Priedēkļverbu aprakstam pievērsusies Anna Vulāne (2013: 278–285), Ruta Veidemane (2002: 497–503), arī Daina Nītiņa (2014: 373–469). Par priedēkļverbu semantiku rakstījuši Velta Staltmane, Imants Šmidebergs. Piemēram, analizējot priedēkļverbu atspoguļojumu vārdnīcā, I. Šmidebergs norāda, ka priedēkļu semantika būtu saprotamāka, ja tā tiktu ilustrēta ar vārdkopām, ne tikai ar atsevišķiem atvasinātiem vārdiem (Šmidebergs: 2004, 291). Šķiet, ka „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā“ (MLVV) šis padoms lielākoties tiek ņemts vērā. No jaunākā laika pētījumiem jāpiemin Daigas Deksnas promocijas darbs par priedēkļverbiem „Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā“ (Deksne 2021). D. Deksnē noteikusi priedēkļu nozīmes mūsdienu latviešu valodā, viņa izmantojusi metodi, ka centrā ir katra priedēkļa centrālā jeb prototipiskā nozīme un tālāk ir atvasinātās nozīmes (kas ir loģiska un izmantojama metode). Jāpiezīmē arī, ka semantiskajā dalījumā vienmēr vērojama zināma subjektivitāte.

2. Priedēkļverbu atspoguļojums Ādolfija gramatikā

Meklējot latviešu valodas priedēkļverbu darināšanas un semantikas teorētisko aprakstu 17. gadsimtā, svarīgākais avots ir Heinriha Ādolfija gramatika „Erster Versuch, Einer kurtz-verfasseten Anleitung, Zur Lettischen Sprache“ (Adolphi 1685), kas ir pilnīgākā latviešu valodas gramatika 17. gadsimtā un iznākusi 1685. gadā. Kā zināms, Ādolfijs savā gramatikā balstījies uz Firekera materiāliem, katrā gadījumā – uz Firekera gramatiskiem atzinumiem par latviešu valodu (Grabis 2006: 109). Verbiem Ādolfija gramatikā ierādīta liela vieta, galvenokārt gramatisko formu sistēmas noskaidrošanai. Verbu konjugēšana un dalījums grupās aizņem lielāko daļu grāmatas. Vārddarināšanas jautājumi gramatikā tikai skarti. Ādolfijs ir nošķīris vienkāršos verbus (*simplicia*) – *es daru, es sargu* – no saliktajiem (*composita*), t. i., no atvasinājumiem ar priedēkliem – *es aizdaru, es apsargu, pasargu* – (Adolphi 1685: 57), aizsākdams tradīciju šos verbus saukt par saliktajiem.

Aiz verbiem Ādolfija gramatikā seko prievārdu jeb prepozīciju apskats, kur minēta arī salikto verbu veidošana. Tātad apskatīti latviešu valodā sastopamie prievārdi (*praepositiones*), norādīts, ka vairums no tiem var būt lietoti gan kā prievārdi, gan arī kā priedēkļi (*separabiles*), bet daži lietojami tikai priedēkļu funkcijā (*inseparabiles*) – pie šiem pieder *at-*, *ie-*, *sa-*, *da-* un *pa-* (Adolphi 1685: 235), atsevišķo prievārdu apskatā *pa* un *da* tomēr minēti kā šķirti lietojami. Vispārīgajam aprakstam seko katra prievārda apraksts, vispirms raksturojot, kā to lieto atsevišķi (ja lieto), pēc tam – kā to izmanto kā priedēkli, veidojot saliktus vārdus. Piemēram, pie prievārda *aiz* jeb *āz* minēti verbi *aizdarīt, aizbēgt, aizsūtīt. Ap – apdarīt, apzeltīt, apsaukt, apēst. Ie – iesākt, iekrist, iedegt. Iz –* minēts kā prievārds (!) (*iz zemes*) un arī saliktos verbos – *izvest,*

izbēgt, izzveijot. *No* – nodrāzt. *Pa* – padarīt, pabeigt, paraudzīt. *Pār* – pārbraukt, pārdalīt, pārdot, pārkult, pārmit, pārjemt, pārprast, pārsiet, pārciest. *Pie* – piebērt, pierunāt, pieiet, pieciest. *Sa* – saieties, sadraudzīt, sasist. *Uz* jeb *ūz* – uziet, uzsacīt, uzdurt (Adolphi 1685: 236–246). Par *pa* un *pār* minēts, ka tiem salikteņos ir vairākas nozīmes. Tālāk Ādolfija gramatikā ir daži piemēri ar verbiem – *art*, *augt*, *taisīt* – un attiecīgajiem salikteņiem jeb priedēkļverbiem. Piemēram, *art* – *apart*, *aizart*, *atart*, *ieart*, *izart*, *noart*, *paart*, *pārtart*, *pieart*, *saart*, *uzart*. Šajā piemērā Ādolfija gramatikā ir minēti visi 11 mūsdienu latviešu valodā lietotie priedēkļi. Visi šie atvasinājumi atbilst arī Fīrekera vārdnīcā atrodamajiem, arī nozīmes principā ir tās pašas, tikai Fīrekera vārdnīcā sastopams vēl arī darinājums ar komponentu *caur-*, proti, verbs *caurart*. Verbam *augt* minēti atvasinātie priedēkļverbi *apaugt*, *aizaugt*, *ataugt*, *ieaugt*, *izaugt*, *noaugt*, *paaugt*, *pieaugt*, *pāraugt*, *saaugt*, *uzaugt*, *cauraugt* (Adolphi 1685: 247). Šie verbi atbilst Fīrekera vārdnīcā iekļautajiem, turklāt tiem arī nozīmes precīzi saskan ar Fīrekera minētajām, kā arī ir verbs *cauraugt*. Savukārt trešais Ādolfija gramatikas piemērs *taisīt* gan neatbilst Fīrekera vārdnīcai – vārdnīcā ir tikai verbi *taisīt* un *sataisīt*, citi atvasinājumi nav minēti.

3. Priedēkļverbu lietojums Fīrekera vārdnīcā

Aplūkojot priedēkļverbu lietojumu abos Kristofa Fīrekera vārdnīcas manuskriptos (Fuer1650_70_1ms; Fuer1650_70_2ms), var konstatēt, ka vārdnīcā tiek lietoti visi 11 minētie latviešu valodas verbu priedēkļi, lai gan tikai nedaudziem vārdiem, kā *augt* un *art*, ir minēti visi atvasinājumi. Fīrekers arī daudzus verbus darinājis ar komponentu *caur-*. Jāpiezīmē, ka par *caur-* mūsdienu latviešu valodniecībā bijuši dažādi uzskati. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā“ (MLLVG) attiecībā uz tādiem darinājumu komponentiem kā *caur-*, *līdz-*, *pret-*... tika lietots termins *puspriedēkļi* (MLLVG: 371). Jaunākajā „Latviešu valodas gramatikā“ (Vulāne 2013) darinājumus ar apstākļa vārdu *caur* traktē kā salikteņus – *caurnest*, *caurskatīt* utt. –, kas darināti ar sintaktisko paņēmienu (Vulāne 2013: 292). Daiga Deksnē savā promocijas darbā lieto terminu *prefiksoīdi* (Deksnē 2021: 8, 31). Fīrekers savā vārdnīcā atvasinājumus ar *caur-* raksta vienā rindā ar priedēkļverbiem, tādējādi visus šos darinājumus uzskatot par salikteņiem.

Fīrekera vārdnīcā bieži līdzās priedēkļiem *aiz-* un *uz-* attiecīgi lietoti priedēkļi *āz-* un *ūz-*, kas sastopami izlokšnēs. J. Endzelīns min, ka prefiksa *āz-* lietojums *aiz-* vietā ir raksturīgs Rietumkurzemes izlokšnēs (Endzelīns 1971: 319), arī prefikss *ūz-* raksturīgs daudzās Kurzemes izlokšnēs (Endzelīns 1971: 409). Jāpiezīmē, ka Fīrekera vārdnīcas 1. manuskriptā parasti lietoti priedēkļi *āz-* un *ūz-*, kas tād ir izlokšņu formas, piemēram, *āzbakstīt*, *āzdedzināt*, *āzjemt*; *ūzadīt*, *ūzbērt*, *ūzjemt*. Savukārt 2. manuskriptā attiecīgo verbu darināšanā lielākoties lietots priedēklis *uz-*, piemēram, *uzadīt*, *uzbērt*, *uzņemt*, dažkārt arī *ūz-*, piemēram, *ūzbaroties*, *ūzjemt*, *ūzrobīt*, un vai nu priedēklis *aiz-*, piemēram, *aizkārt*, *aizkacināt*, *aizvāzt*, vai abi divi priedēkļi *aiz-/āz-*, piemēram, *aizart/āzart*, *aizstāt/āzstāt*, *aizvert/āzvert*.

Priedēklis *da-*, kas sastopams izloksnēs Latvijas austrumdaļā, bet 16.–17. gadsimtā, kā rāda agrīnie teksti, acīmredzot bijis izplatīts arī vidus dialekta kursiskajās izloksnēs (Endzelīns 1971: 376), gan Fīrekera vārdnīcā sastopams ļoti reti, 2. manuskriptā ir verbi ar *da-* – *daiet*, *dalikt*, kā arī abos manuskriptos minēts *dašaut*, kas atzīmēts kā izloksnē (proti, Sēlijā) raksturīgs. Piemēram,

Dafchaut. *Selb. herzuschieben.* (Fuer1650_70_1ms, 272₁₈)

Tādējādi Fīrekera vārdnīcā ir vairāki verbi, kuriem minēti 11 priedēkļverbi ar visiem priedēkļiem *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* un vēl darinājums ar *caur-* (kopā 12 atvasinājumi): piemēram, *art*, *augt*, arī *šaut*, *sist*; 11 atvasinājumi ir verbiem *adīt*, *zagt*, *bāzt* (10 +1); 10 – *dzīt*, *jemt*, *mest*, *stāt*; 9 – *darīt*, *gulēt*, *plūkt*, *pūst*, *skaitīt*, *stādīt*, *stāvēt*, *virt* (8 +1); 8 – *dzīvot*, *klausīt*, *rakstīt*, *rakt*, *trūkt*. Rodas iespaids, ka lielākoties vārdnīcā vai nu verbam ir viens divi atvasinājumi, vai arī veidota garāka priedēkļverbu rinda. Piemēram, verbam *bāzt* gan 1., gan 2. manuskriptā minēti 11 priedēkļverbi (ar *āz-*, *ap-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *ūz-*, *caur-*).

Bahst, *stopfen Stecken, Ein stecken ..*

ahsbahst *verstopfen. apbahst, bestopfen.*

Eebahst, *Ein stopfen. Isbahst, ausstopfen hin auß stopfen.*

Nobahst *Etwa hin weg stopfen, stecken.*

pabahst, *hin-unter stecken, stopfen. ..*

Pahrbahst, *über stopfen. peebahst voll stopfen.*

Sabahst, *Eins in ander stecken*

Uhsbahst, *auffstopfen. Zaurbahst hindurch stopfen, stecken.*

(Fuer1650_70_1ms, 45₂₉–46₁₅)

Mūsdienu latviešu literārajā valodā ir daudz verbu, kuru vārddarināšanas ligzdās pārstāvēti visu prefiksu verbi, piem., *dot*, *iet*, *nest*, bet, protams, ne visas motivēto priedēkļverbu vārddarināšanas ligzdas ir tik pilnas (Soida 2009: 229). Nereti tas saistīts ar pamatverba semantiku. Daudzās verbu vārddarināšanas ligzdās trūkst kādu atvasinājumu vai kādus priedēkļus pamatverbam nemēdz pievienot.

Kā jau minēts, Fīrekera vārdnīcā abos manuskriptos ir arī verbi, kuriem nav doti atvasinājumi vai to ir maz. Piemēram, priedēkļverbi nav uzskaitīti verbiem *ēst*, *ecēt*, *kult*. Šķirkli *ēst* minēts tikai pamatverbs un lietojuma piemērs:

Ehst. *essen. Ehd gardi, dsihwo gruhti tad Deews tew palihdsehs. Iß was gutes, u. arbeite wohl, so wird dir Gott helfen.*

(Fuer1650_70_2ms, 107₁₃₋₁₆)

Citiem verbiem minēti viens vai divi atvasinājumi, piemēram, *liekt* – *apliekt*; *lēkt* – *nolēkt*; *lūkot* – *izlūkot*, *uzlūkot*; *krist* – *iekrist*, *izkrist*.

Krist, *fallen, eekrist, hineinfallen, iskrist, ausfallen.* (Fuer1650_70_1ms, 97₆₋₇)

Protams, Fīrekerā vārdnīcā dažreiz ir arī priedēkļverbi, kas nav doti uzskaitījumā nenoteiksmē, bet kādā citā formā, kādā piemērā, kā divdabis, tagadnes formā utt. Piemēram, *īgt, izīgst* un *saīdzis*:

Ihgt, grell sein, sauren, azzihš duhmôs isihgst die augen sauren im Rauch auß. ..
Sa=ihsdis, der da saur u. betrübt aussiehet. (Fuer1650_70_2ms, 1546-10)

Var rasties jautājums – kāpēc dažiem verbiem vārdnīcā minēti visi iespējamie atvasinājumi, bet citiem tie nav doti? Vai arī – kāpēc minēti tikai daži no iespējamajiem atvasinājumiem un kāpēc tieši šie konkrētie? Piemēram, verbiem *krist* vai *braukt* minēti tikai pa diviem atvasinājumiem (*iekrist, izkrist; nobraukt, piebraukt*), lai gan zināms, ka tos varētu darināt ar visiem verbiem raksturīgajiem priedēkļiem. Iespējams, iemesls ir tas, ka minētie virzības jeb kustību verbi ir diezgan prognozējami, proti, to pamatnozīme ir nepārprotama. Protams, Fīrekeram droši vien ir bijusi kāda sava vārdnīcas sastādīšanas loģika, par kuru nevar spriest pēc tādiem pašiem principiem, kā tiktu veidota mūsdienu vārdnīca. Iespējams, jāņem vērā arī fakts, ka līdz mūsdienām nonākušie manuskripti ir Fīrekerā vārdnīcas materiāla kopoījums (Zemzare 1961: 73), nevis pilnībā gatava, iespiesta vārdnīca.

Ņemot vērā verbu polisēmiju, neapšaubāmi vieglāk saprast to nozīmi, ja vārdnīcā ir doti piemēri. Piemēram, vārdnīcā ir priedēkļverbs *nogurt*, pie kura minēts lietojums teikumā *tie kāposti noguruši*, resp., ‘savītuši’.

Gurt matt werden, Nogurt, id. Tee kaposti nogurrufchi,
der Kohl ist welk worden. (Fuer1650_70_1ms, 7617-19)

Reizēm arī pie priedēkļverbu uzskaitījuma kādam no verbiem ir dots piemērs. Tā pie verba *iet* visiem priedēkļverbiem ir minēts lietojums. Piemēram, *aiziet – weg gehen. Viens dēls man ir, otrs āzgāja pie Dieva* [resp., nomira]. Tā ka iespējams, ka ar piemēriem dažviet skaidrota nevis tiešā nozīme (kas tāpat būtu saprotama), bet pārnestā. Piemēram,

Eet. gehen. paehdis wünsch ees pirtî. wenn er gegesen, wird er in die badstube gehen
Aiseet. weg gehen. weens dehls man ir, ohtrs aisinghja pee deewa. ich habe einen
Sohn. der ander starb. ..

No=eet, etwa wohin gehen. Lai Deews dohd kungam Weffelibu kur nogahjuscham.
Gott gebe dem herrn gesund wo er auch hingehe

Us=eet, eben zu der Zeit an dem Orte antreffen koēnen. Es uhsgahja us pascham
Raddibam | paschu Raddibu | ich kam eben in der geburt..

(Fuer1650_70_2ms, 111–112)

Lai gan priedēkļverbi lielākoties uzskaitīti tieši tiešajiem verbiem, tomēr arī dažiem atgriezeniskajiem verbiem ir minēti vairāki atvasinājumi, piemēram, verbam *pūsties* minēti priedēkļverbi *atpūsties, iepūsties, izpūsties, nopūsties, piepūsties, sapūsties*. Jāpiezīmē, ka Fīrekerā vārdnīcā nereti tiešā verba nozīme, no mūsdienu valodas

lietotāja viedokļa, sakrīt ar atgriezeniskā verba nozīmi. Piemēram, *aizņemt* ‘aizņemties’; *apgulēt* ‘apgulties’; *apjemt* ‘apņemties’. Šī iezīme, ka tiešais verbs tiek lietots ar atgriezeniskā verba nozīmi vai arī – tiešā un atgriezeniskā verba nozīme lietojumā neatšķiras, ir vispār raksturīga senajiem tekstiem.

Ekscerpējot priedēkļverbus no Fīrekerā vārdnīcas, rodas daudz jautājumu par abiem vārdnīcas manuskriptiem. Par abu vārdnīcas norakstu tapšanas apstākļiem ir bijušas dažādas versijas. Pēc J. Strauberga un J. Zēvera uzskata, otro manuskriptu, kā arī pirmā manuskripta vidus daļu varētu būt pārrakstījis Ikšķiles mācītājs L. Kannenbergs, savukārt, pēc A. Augstkalna domām, pirmā manuskripta sākuma un beigu daļa ir G. Dreseļa pārrakstījums (Zemzare 1961: 73). Katrā gadījumā neviens no manuskriptiem nav Fīrekerā rokrakstā, abi ir pārrakstījumi. Daina Zemzare raksta – manuskripti atšķiras ar to, ka pirmajā vārdi nav vēl pilnīgi sakārtoti pēc alfabēta, kas vedina domāt, ka tie ierakstīti no atsevišķiem dažāda laika vākuma sarakstījumiem vienkopus (Zemzare 1961: 74). Savukārt otrā vārdnīcas variantā, pēc Zemzares domām, ir ar nedaudziem izlaidumiem pārrakstīts vecākā manuskripta materiāls, to sakārtojot pēc alfabēta. „Pārrakstītājs ļoti maz labojis un maz papildinājis, vietām grozījis rakstību un pārrakstījis.“ (Zemzare 1961: 74) Tomēr, meklējot vārdnīcā priedēkļverbus, nācās konstatēt, ka šim viedoklim īsti nevar piekrist, jo abos manuskriptos var konstatēt atšķirības. Ne tikai alfabēta ziņā, kas pamanāmi atšķiras 1. un 2. manuskriptā, bet arī izkārtojuma ziņā – 2. manuskriptā priedēkļverbi nereti sakārtoti stabiņā pēc pamatverba, kas vizuāli ir uzskatāmāk (skat. 2. att.). Ir verbi, kuriem 1. manuskriptā nav doti priedēkļi, bet otrajā pie šī paša vārda tie ir uzskaitīti. Turklāt 2. manuskriptā daudzās vietās pie verbiem parādās piezīme – *cum compositis* (ar salikteņiem), kam nereti seko arī priedēkļverbu uzskaitījums. 1. manuskriptā šādu norāžu ir krietni mazāk. Piemēram, 1. manuskriptā *cum compositis* nereti ir rakstīts pie atgriezeniskajiem verbiem, sīkāk neuzskaitot to atvasinājumus, šāda norāde ir pie verbiem *dedzināties*, *dzīties*, *locīties*, *mesties*, *pelnīties*, *zagties*, *zīmēties*, *celties* u. c. Šāda piezīme ir tikai pie pāris tiešajiem verbiem: *lienēt*, *laizīt*. Savukārt 2. manuskriptā šī norāde ir pie ļoti daudziem verbiem – gan tad, ja priedēkļverbu uzskaitījums neseko (piemēram, *krāt*), gan tad, ja tie ir minēti (piemēram, *turēt*).

Kraht. *samlen. cum Compos. waj krahtaht peenu?*

Samlet ihr auch Milch?

(Fuer1650_70_2ms, 184₆₋₇)

Turreht, *halten. cum Compos.*

Ap=turreht. *abhalten. es wiņņu ne efmu apturrejs no Baņnizas, ich habe ihn ö von der Kirchen abgehalten.*

Ais.

is turreht *auß halten*

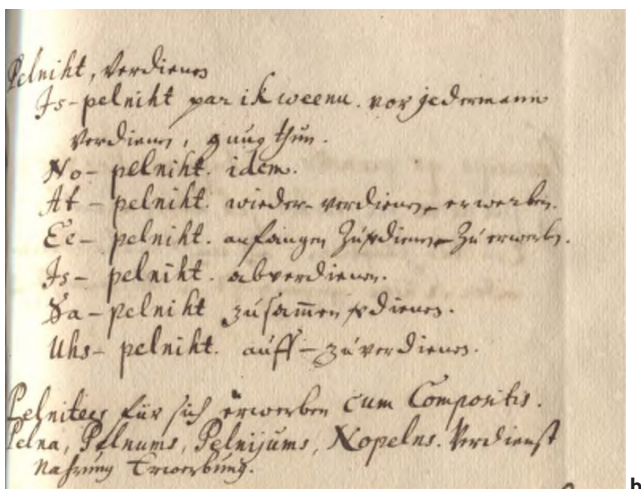
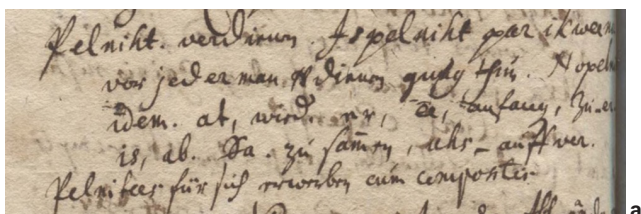
no -- *ab.*

sa -- *an.*

uhs turreht *auff halten.*

(Fuer1650_70_2ms, 497₈₋₁₅)

2. attēls. Šķirkļis *pelnīt* Fīreķera vārdnīcas 1. manuskriptā (a) un 2. manuskriptā (b)

Vēl viena raksturīga atšķirība starp vārdnīcas manuskriptiem ir tā, ka 2. manuskriptā bieži vien piedēkļverbi netiek rakstīti pilnībā – proti, ir uzskaitīti piedēkļi un tad seko atbilstmes vācu valodā (piemēram, vārdam *rakstīt*) vai daļai verbu rakstīti tikai piedēkļi. Turklāt šāds uzskaitījums īpaši raksturīgs vārdnīcas beigu daļā, sākot ar <R> burtu, bet it īpaši daudz <S> burtam – gandrīz visiem vārdiem ar <S> pēc kārtas ir šāds piedēkļu uzskaitījums, piemēram, vārdiem *sēdēt*, *ziedēt*.

Rakstiht. schreiben, sticken, hōlen, mahlen.

Ap. -- be

At. -- wieder

Ee ein

Is auß

Norakstiht ab - hin schreiben

Pee -- voll - auff

Sa -- zusammen.

Uhs. -- an - auff. zu.

(Fuer1650_70_2ms, 3029-17)

Sehdeht. sitzen, cum compositis.

Ap - At - Ee - Is - No - Pa - Pahr - Pee - Sa-

Uhs - zaur sehdeht.

(Fuer1650_70_2ms, 3713-5)

Seedeht. blühen, cum Composit. Ap - at - Is -

No - pahr - pee - Sa -

(Fuer1650_70_2ms, 371₁₀₋₁₁)

1. manuskriptā šāds priedēkļu uzskaitījums bez verbiem nav raksturīgs, tas ir ļoti reti, galvenokārt vārdnīcas vidusdaļā.

2. manuskriptā galvenokārt uz beigām parādās priedēkļu uzskaitījums aiz verba, nedodot tulkojumu vācu valodā (*sēdēt, ziedēt, sirgt*). Nereti tulkojums vācu valodā ir tiem verbiem, kuri minēti arī 1. manuskriptā, bet pārējie priedēkļi vienkārši uzskaitīti (piemēram, *siet*).

Seet binden. Efeet, ein binden ..

(Fuer1650_70_1ms, 240₆₋₉)

Seet. binden cum Compositis

Ais=

Ap=

At=

Ee=*feet. ein binden..*

Is=

No=

Pa=

Pahr=

Pee=

Sa=

Uhs=*feet aufschürtzen, aufbinden..*

Zaur=

(Fuer1650_70_2ms, 382₂₋₁₇)

„Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā“ šie priedēkļverbi tiek rakstīti pilnībā un iekļauti šķirkļi, piemēram, vārdam *siet* atbilstošie priedēkļverbi ir *aizsiet, apsiet, atsiet, iesiet, izsiet, nosiet, pasiet, pārsiet, piesiet, saset, ūzsiet, caursiet*. Jāpiezīmē, ka šos priedēkļverbus pilnībā rakstījis arī Trevors Fennels, sastādot Fīrekera vārdnīcas konkordanci (Fennel 2000, I, II). Priedēkļverbu nepilnīgais pieraksts Fīrekera vārdnīcā rada jautājumu, vai šie atvasinājumi ir reāli lietoti valodā vai varbūt reizēm ir uzskaitīti visi latviešu valodā teorētiski iespējamie verbu priedēkļi bez pārlicības par reālu lietojumu. Piemēram, 1. manuskriptā ir verbs *sukāt* (proti, runa ir par galvas un zirga sukāšanu) un tam atbilstošie priedēkļverbi: *apsukāt, izsukāt, pārsukāt, sasukāt, uzsukāt, caursukāt* ar attiecīgiem tulkojumiem vācu valodā. Savukārt 2. manuskriptā minētajiem atvasinājumiem pievienoti vēl priedēkļi *aiz-, at-, ie-, no-, pa-, pie-* – proti, priedēkļverbi *aizsukāt, atsukāt, iesukāt, nosukāt, pasukāt, piesukāt*. Piemēram,

Sukkaht, bürsten. keñen, striegeln. ..

apfukkaht, bebürsten, bestriegeln.

isfukkaht, ausbürsten, **pahrfukkaht,** überbürsten.

Safukkaht zusahmen bürsten. **usfukkaht,** auffbürsten,

Zaurfukkaht, durch bürsten.

(Fuer1650_70_1ms, 271₁₂₋₁₉)

Sukkaht, bürsten, keñen, striegeln ..

Ap=sukkaht bebürsten, bestriegeln.

Ais

At

Ee --

Is=sukkaht. außbürsten.

No

Pa

Pahr=sukkaht uber=bürsten.

Pee

Sa=sukkaht zusañnen=bürsten.

Uhs=sukkaht auff=bürsten

Zaur -- durch --.

(Fuer1650_70_2ms, 4635-19)

Vārdnīcas 2. manuskriptā verbam pievienoti visi 11 latviešu valodas verbu priedēkļi, kā arī *caur-*. Rodas iespaids, ka šeit un arī citur [pār]rakstītājs (?) ir centies aizpildīt visu latviešu valodā sastopamo priedēkļverbu rindu. Bez tulkojuma un jebkādiem piemēriem ir pagrūti izprast šo priedēkļverbu nozīmi, tomēr, ņemot vērā mums zināmo katra priedēkļa pamatnozīmi, protams, var iedomāties kontekstu, kurā katrs no šiem verbiem varētu tikt lietots (piemēram, *atsukāt matus atpakaļ*, *nedaudz pasukāt zirgu* u. tml.).

Atšķirības manuskriptos norāda arī uz to struktūras nevienādību, kā arī liek domāt par to, kāda ir pārrakstītāja loma šajās atšķirībās.

Kā jau minēts, Fīrekerā vārdnīcā ir diezgan daudz viņa laikam, viņa novadam un arī tālākām izloksnēm raksturīgas leksikas, dažus darinājumus mūsdienu valodas lietotājam, nezinot vai nelietojot motivētājpārdu, ir grūti saprast. Piemēram, mūsdienu latviešu valodā reti lietots verbs *sērt*, kas vārdnīcās tiek marķēts kā novecojis (*tēzaur*.lv), jādoma, ka vairumam valodas lietotāju pazīstams tikai no daiļliteratūras vai folkloras. Parasti verbs tiek lietots vārdu savienojumā *sērt riju* 'likt labību, linus, kaltēšanai'. Arī Fīrekerā vārdnīcā ir šāds verba lietojuma piemērs:

Sehrt, auff, vollsteken. Rihju fehrt, riju fehrt

die rije voll steken. rectius.

(Fuer1650_70_1ms, 267₆₋₇)

Vārdnīcas 2. manuskriptā pie vārda *sērt* parādās piezīme *cum compositis* un seko priedēkļu uzskaitījums, kuru 1. manuskriptā nebija, bez tulkojuma vācu valodā. Piemēram,

Sehrt auff oder voll stecken. cum Compositis. Ais - Ap -

At - Ee - Is - No - Pa - Pahr - Pee - Sa - Uhs-

Riju Eefehrt. die Rije voll stecken.

(Fuer1650_70_2ms, 380₂₋₄)

Tātad verbam *sērt* vajadzētu būt šādiem priedēkļverbiem: *aizsērt*, *apsērt*, *atsērt*, *iesērt*, *izsērt*, *nosērt*, *pasērt*, *pārsērt*, *piesērt*, *sasērt*, *ūzsērt*. Tā kā piemēru šiem verbiem

nav, atliek tikai minēt, vai šādi verbi reāli tikuši lietoti runātajā valodā, piemēram, var iedomāties kontekstu, kurā varētu teikt *piesērt pilnu*, tomēr šajā gadījumā drīzāk šķiet, ka priedēkļi vienkārši uzskaitīti pēc analogijas ar citiem verbjiem.

Arī verbs *sirgt* 1. manuskriptā minēts bez priedēkļverbiem, piemēram,

Sirgt. Kränken. (Fuer1650_70_1ms, 215₁₉)

Savukārt 2. manuskriptā pie šī verba parādās piezīme *cum compositis* un seko priedēkļu uzskaitījums:

Sirgt. kränken. cum composit. Ais= Ap= At= Ee=
Is= No= Pa= Pahr= Pee= Sa= Uhs= Zaur= (Fuer1650_70_2ms, 388₇₋₈)

Tātad vajadzētu būt priedēkļverbiem *aizsirgt, apsirgt, atsirgt, iesirgt, izsirgt, nosirgt, pasirgt, pārsirgt, piesirgt, sasirgt, ūzsirgt, caursirgt*. Protams, var mēģināt izdomāt kontekstu katram no šiem priedēkļverbiem (piemēram, verbi *apsirgt, sasirgt* šķiet gluži saprotami), tomēr ar visiem vārdiem tas neizdodas. Izskatās, ka šeit pēc analogijas minēta verbiem raksturīgo priedēkļu rinda. Tomēr jāpiezīmē, ka abos vārdnīcas manuskriptos minēts atgriezeniskais priedēkļverbs *nosirgties*, kam ir dots arī tulkojums vācu valodā, tātad šāds lietojums ir iespējams. Piemēram,

Nofirgtees. verqvihnen.. (Fuer1650_70_2ms, 388₇),

kur vācu atbilde ir viduslejasvācu *vörquinen* ‘lēni un slimīgi vārgt, beigties nost’.

Nevar arī izslēgt iespēju, ka kādu priedēkļu vai priedēkļverbu lietojums 17. gadsimtā un izloksnēs varētu atšķirties no mūsdienās ierastā. Piemēram, verbs *nobūt* mūsdienu valodas lietotājam var šķist neierasts, bet Fīrekerā vārdnīcā, kā arī citos agrākos tekstos ticis lietots. Piemēram,

Nobuht. Ko tas te isdarrijahs, ko tas te nobija,
wie ging er da seine sachen an. (Fuer1650_70_1ms, 39₈₋₉)

Vārdnīcā ir arī vārdi, kam senākā nozīme atšķiras no mūsdienās zināmākās, tā Fīrekerā vārdnīcā verbi *āzskriet* un *aizskriet* minēti ar nozīmi ‘aizlidot’ (arī verbam *skriet* Fīrekerā vārdnīcā nozīme ‘lidot’ minēta kā pirmā, pēc tam ‘skriet’), kas raksturīga arī citos 17. gadsimta tekstos, apzīmējot putna lidojumu. Verbs *āzskriet* vārdnīcā minēts piemērā, līdz ar to saprotams no konteksta. Piemēram,

Tas krauklis eefchauts ne warreja ahsskreet, bet tuŗru walstijahs, die raabe ist geschossen, kõnte ô weg fliegen, sondern weltzet, würffet sich dort, klopfet sich dorten.
(Fuer1650_70_1ms, 296₁₆₋₂₁)

4. Fīrekerā vārdnīcā ietvertu priedēkļu atbilstes vācu valodā

Ņemot vērā Fīrekerā lielo ieguldījumu gan latviešu literatūrā (garīgās dziesmas, dzeja), gan valodniecībā (vārdnīca, gramatiskie materiāli), viņš tiek uzskatīts par labāko latviešu valodas pratēju starp 17. gadsimta otrās puses vācu literātiem un teologiem, kas rakstīja latviski (Zemzare 1961: 73). Fīrekeram ir lieliska valodas izjūta (Grudule 2014: 20), tā kā viņš dzīvojis latviešu vidē, vārdnīcā ir daudz teicienu, kas noklausīti tautas valodā. Jāteic, ka Fīrekerā „Latviešu–vācu vārdnīcas” izejas pozīcija neapšaubāmi ir latviešu valoda. Tas nozīmē, ka Fīrekers nav ņēmis par pamatu vācu vārdus un meklējis tiem atbilstes latviski (izņēmums, protams, ir daži kalki vārdnīcā, piemēram, *übersetzen – pārstādīt*, kas ir raksturīgi senajiem tekstiem), bet gan otrādi – viņš latviešu vārdus (šajā gadījumā minētos priedēkļverbus) tulkojis vai meklējis tiem atbilstes vācu valodā, dažkārt, iespējams, ne pārāk veiksmīgi, var arī būt, ka šādas atbilstes nav bijis.

Daži piemēri (mūsdienu rakstībā) ar priedēkļiem un atbilstošajiem Fīrekerā vārdnīcā minētajiem priedēkļverbiem ar tulkojumu vācu valodā.

Aiz-, āz-: *aizart, āzart – verpflügen, aizbāzt, āzbāzt – verstopffen, aizdzīt, āzdzīt – zurück treiben, aizdedzināt, āzdedzināt – entbrennen*

Ap-: *apart – bepflegen, apaugt – bewachsen, apadīt – beknüthen, apbakstīt – bestöcken, apbāzt – bestopffen, apdegt – bebrennen, apmest – bewerffen*

At-: *ataugt – wieder wachsen, atadīt – zurück knüthen, atdegt – anbrennen, atlūzt – zu rücke brechen, atmest – zuwerffen, atpelnīt – wieder=verdienen*

Ie-: *ieart – einpflügen, ieaugt – ein wachsen, ieadīt – einknüthen, ieauzt – einweben, iebārties – anfangen zu zanken, iededzināt – anzünden*

Iz-: *izart – aufpflügen, izaugt – auß wachsen, izadīt – außknüthen, izaust – außweben, izauklēt – außpflegen, izgulēt – außschlafen*

No-: *noart – zupflügen, noart – abkleiden, noauzt – abweben, nobarot – abspeisen, nodegt – abbrennen, noziedēt – abblühen*

Pa-: *paart – etwas pflügen, paadīt – ein wenig knüthen, paauklēt – ein wenig pflegen, padzīt – ein wenig fort treiben, paklausīt – gehorchen, bedienen*

Pār-: *pārart – überpflügen, pāraupt – über=wachsen, pārādīt – über=knüthen, pāraupt – überweben, pārakstīt – etwas durch stöchern*

Pie-: *pieart – an, zu – pflügen, pieauzt – an, bei weben, piebāzt – voll=stopffen, piemest – bei, zu werffen, piesacīt – anmelden, piešaut – bei, voll schieben*

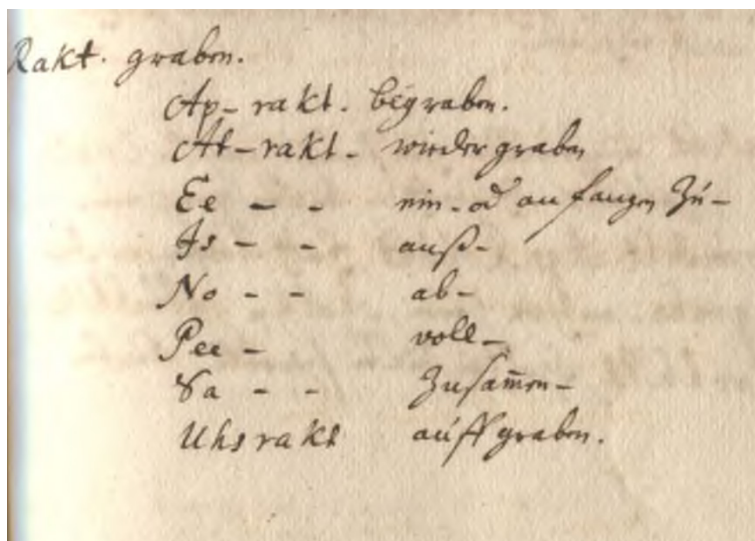
Sa-: *saart – zusammen pflügen, saaugt – zusammen wachsen, saadīt – zusammenknüthen, sadarīt – zusammen machen, samest – zusammen werffen*

Uz-, ūz-: *uzart – auffpflügen, uzaugt – auffwachsen, uzadīt – auff=knüthen, uzaust – auffweben, uzskaitīt – mit, auffzehlen, ūzstādīt – mehr ordnen, setzen*

Caur-: *caurart – durch pflügen, caurbāzt – hindurch stopffen, caurlauzt – durch brechen, caurvirt – durch sieden, cauršaut – durch u. durch schießen oder schieben*

Zīmīgi, ka ne vienmēr vācu valodā ir atrasts atbilstošs priedēkļverbs, dažreiz ir aprakstošs skaidrojums, piemēram, *nobadīt – zu tode stoßen, iedarīt – den Anfang zu etwas machen, padzīt – ein wenig fort treiben, nomaitāt – gantz zu nichte machen, pāraut – einen schue ümb den anderen anzihen, iepelnīt – anfangen zu verdienen*. Jāpiezīmē, ka biežāk šādi skaidrojumi raksturīgi atvasinājumiem ar *no-*, kā arī ar *pa-* un *ie-*.

Aplūkojot iepriekš minētos piemērus, kas ir tikai daļa no vārdnīcā sastopamajiem priedēkļverbiem, redzams, ka dažiem priedēkļiem ir raksturīgas tipiskas atbildes vācu valodā. Tās vārdnīcā sastopamas ne pilnīgi visos gadījumos, tomēr var teikt, ka lietotas diezgan konsekventi. Tā verbam latviešu valodā ar priedēkli *ap-* vācu valodā visbiežāk atbilst priedēklis *be-* (*apvirt – besieden*), *at-* – *wieder* (*atzelt – wieder begrasen*), *ie-* – *ein-* (*iekost – einbeißen*), *iz-* – *auß-* (*izlūgt – außbitten*), *no-* – *ab-* (*nolūzt – abbrechen*), *pār-* – *über-* (*pārmēzt – überfegen*), *sa-* – *zusammen* (*sapūst – zusāmen blasen*), *uz-/ūz-* – *auff-* (*ūzrakt – auffgraben*), *caur-* – *durch* (*caursukāt – durch bürsten*). Priedēkļiem *aiz-/āz-* dažkārt atbilst vācu *ver-* (*aizstāvēt – vertreten, verteidigen*), bet ir arī citas atbildes, kā arī skaidrojošs tulkojums, priedēklim *pie-* – diezgan bieži atbilst vairāki varianti (*an-*, *bei-*), dažreiz *voll-* (*piebāzt – voll=stopffen*), tomēr nevar teikt, ka viena atbilde dominē, arī *pa-* nevar izcelt dominējošo atbilstmi, bet diezgan bieži ir skaidrojums, nevis atbilstošs atvasinājums (*pasist – nieder oder wund=schlagen*). Tipiskās priedēkļu atbildes (*ap-* – *be-*, *at-* – *wieder*, *ie-* – *ein-*, *iz-* – *auß-*, *no-* – *ab-*, *pie-* – *voll*, *sa-* – *zusāmen*, *ūz-* – *auff-*) parādās 2. manuskriptā pie verbiem, kur ir priedēkļu uzskaitījums bez piemēriem, vācu valodā šajās vietās konsekventi lietoti minētie konkrētie priedēkļi. Piemēram, tas raksturīgs verbiem *rakstīt*, *rakt*, *raudāt*. Skat. piemēru verbam *rakt* 3. attēlā.

3. attēls. Verbs *rakt* Fīrekera vārdnīcas 2. manuskriptā

5. Pārskats par piedēkļverbu semantiku vārdnīcā

Kā jau minēts, piedēkļiem un līdz ar to arī piedēkļverbiem latviešu valodā ir plaša semantika. Turklāt prefiksālo darbības vārdu nozīme īsti atklājas tikai kontekstā, jo vienam atvasinājumam atkarībā no lietojuma var būt vairākas nozīmes (Kalme, Smiltnece 2001: 200). Tomēr katram piedēklim ir centrālā jeb prototipiskā nozīme (Deksne 2021: 70), ko valodas lietotājs intuitīvi var novērtēt kā tipiskāku kategorijas locekli. Piedēkļa prototipiskā nozīme parasti ir konkrēta un atbilst virzienam telpā (Deksne 2021: 71), uz ko var norādīt arī piedēkļverbam atbilstošais prievārds (piemēram, *aizbraukt aiz kalna, pārbraukt pār upi, uzbraukt uz ceļa* u. tml.).

Ņemot vērā piedēkļverbu polisemantisko dabu, arī Fīrekera vārdnīcā verbu semantika ir ļoti plaša, tomēr, kā jau minēts, ne vienmēr verba nozīme ir precīzi nosakāma – gan tāpēc, ka trūkst lietojuma konteksta, gan arī tāpēc, ka nav dota atbilsme vācu valodā vai arī vācu vārds tomēr neviens skaidrību par piedēkļverba nozīmi. Jāpiezīmē arī, ka dažos gadījumos piedēkļverbiem minētas divas (vai vairākas) nozīmes. Tālāk īsi raksturotas dažas no aplūkotojumiem sastopamajām nozīmēm.

Aprakstot atvasinājumus ar piedēkli *aiz-/āz-*, parasti kā pamatnozīme minēta ‘virzība aiz kaut kā’ (*aizlikt, aizbāzt*) (skat., piemēram, Endzelīns 1971; Soida 2009; Vulāne 2013; Deksnē 2021), bet Fīrekera vārdnīcā piedēkļverbiem ar *aiz-/āz-* vairāk var pamanīt dažādas citas nozīmes, piemēram, ‘procesa sākums’ – *aizdedzināt, aizmigt*; ‘virziens projām’ – *aizdzīt, aiziet*; nozīme ‘ciet’ – *aizdarīt, aizzīmēt*, resp., ‘aizzīmogot’; ‘pabeigta darbība’ – *aizdzīvot*; ‘pārspēšana kādā darbībā’ – *aizaugt*, resp., ‘pāraugt’; ‘daļēja atdalīšana’ – *aizkost*; ‘šķēršļa radīšana’ – *aizvert*, resp., ‘aizturēt, aizkavēt’, utt.

Darinājumiem ar piedēkli *ap-* Fīrekera vārdnīcā visbiežāk sastopamā nozīme ir ‘pabeigta darbība’ – *apart, apvalgot, apgulēt*, resp., ‘apgulties’, vai arī tā saistīta ar nozīmi ‘virzība apkārt’, kas tiek uzskatīta par prototipisku, – *apbāzt, apkost*. Var konstatēt arī nozīmi ‘daļēji veikta darbība’ – *apbaudīt*, resp., ‘nogaršot, nobaudīt’, *apraust*; ‘rezultatīvas darbības sākums’ – *apdzimt*, resp., ‘iedzimt (par klepu)’; ‘kaut kā zaudēšana’, kas ir nozīmju ‘apkārt’ un ‘nost’ apvienojums, – *aplauzt, aplūzt, apšķīt*. Var izšķirt vēl vairākas nozīmes, kuras ir atvasinātas no prototipiskās ‘ap, apkārt’. Interesanti, ka J. Endzelīns kā vienu no *ap-* nozīmēm min nozīmi ‘zem’, kurai esot saglabājušās pēdas latviešu valodā, piezīmējot gan, ka nevar nosaukt tai pārliecinošus piemērus (Endzelīns 1971: 553). Iespējams, šāds piemērs ir Fīrekera vārdnīcā minētais verbs *apdzīt*, kura nozīme varētu būt ‘padzīt apakšā, padzīt zem’. Piemēram,

apdsiht, herunter treiben.

(Fuer1650_70_1ms, 65₃₀)

Atvasinātajiem verbiem ar *at-* biežāk konstatētās nozīmes: ‘atkārtota darbība’ – *ataugt, atredzēt*; ‘atgriešanās iepriekšējā stāvoklī’ – *atadīt, atzelt, atdzīt*, resp., ‘atdzīvoties’, *ataust*, resp. ‘atspirgt, atžirgt’; ‘pretreakcija’ – *atbadīt*; ‘atvēršana vaļā’ – *atarāt, atart*. Par prototipisko nozīmi tiek atzīta ‘virzība šurp’ – *atdzīt*, sastopama arī pretēja nozīme ‘virzība projām’ – *atlikt, atmest*. Sastopamas arī citas piedēkļverbu nozīmes.

Raksturīgi, ka ar **ie-** atvasinātajiem vārdiem ļoti bieži ir nozīme ‘ kaut ko iesākt ’ (nevis prototipiskā ‘virzība iekšā’, kaut gan, protams, sastopama arī tā) – *ieadīt, iebārties, iedarīt, iegulēt, iepelnīt, ieplaut, ieraudāt*. Nozīme ‘virzība iekšā’ – *iecelt, ieart, iebāzt, iekrist, iestigt*. Verbam *ierakt* minētas abas nozīmes: gan ‘ierakt (iekšā)’, gan ‘sākt rakt’. Piemēram,

Rakt. graben. ..

Ee[rakt] ein – oder anfangen zu [graben].. (Fuer1650_70_2ms, 304₂₋₅)

Priedēkļvārdiem ar **iz-** viena no biežākajām nozīmēm ir ‘virzība ārā (no)’ – *izstādīt, izvilkt, izzvejojot*; arī ‘ilgāka intensīva darbība’ – *izbārties*; ‘pabeigta darbība’ – *izdegt, izokšķīt*, šie vārdi var apzīmēt arī citu veidu dažādu pabeigtības pakāpju un ilguma darbību (*izbāties, izganīt, izkārstīt, izziedēt* u. tml.). Vārdnīcā vairākkārt norādīts, ka priedēkļvārdiem ar *iz-* ir tāda pati nozīme kā atvasinājumam ar *no-* (*izbiktēt, nobiktēt; izlaitīt, nolaitīt; izpelnīt, nopelnīt*).

Atvasinātajiem vārdiem ar **no-** raksturīga nozīme ‘pabeigta darbība; tai skaitā bieži vien – iznīcināšana, bojāeja’ – *nodzīvot, nodarīt* ‘izdarīt līdz galam’, *nopērt* (pirtī), *nobadīt, nobarot, nomaiāt, nomurināt*; pie pabeigtām darbībām pieder arī ‘objekta radīšana’ – *nobildēt, noģimēt*. Sastopamas arī nozīmes ‘momentāna darbība’ – *nolauzt, nolūzt, noluncināt*; ‘darbība, kas aptver laiku vai attālumu’ – *nonest, nobraukt*; ‘ilgstošs process’ – *nomāt, nomot*. Par prototipisko nozīmi parasti tiek atzīta ‘virzība lejā vai nost’ (skat. piemēram, Soida 2009; Vulāne 2013; Deksnē 2021) – *noaut, nodzīt* (bārdū), *nolēkt, noritināt*.

Atvasinājumiem ar **pa-** Fīrekerā vārdnīcā visbiežāk ir nozīme, ko mēdz definēt kā ‘zemas intensitātes darbība’ – *paart, paauklēt, paadīt, padzīt* (resp., ‘nedaudz kaut ko padarīt’), arī *pabārties, pabaudīt*. Sastopama nozīme ‘pabeigta darbība’ – *pubarot, padarīt, pazagt*; ‘virzība garām vai projām’ – *pagriezt, pamest, pazust*. Šķiet, ka retāk ir nozīme ‘virzība zem’, ko uzskata par primāru starp telpiskajām nozīmēm (Deksnē 2021: 112), piemēram, *pabāzt, pasist*.

Ne velti Ādolfija gramatikā minēts, ka priedēklis **pār-** ir daudznozīmīgs, arī citi autori priedēklim *pār-* sniedz visplašāko nozīmju uzskaitījumu (skat., piemēram, Endzelīns 1971; Vulāne 2013), tas semantiski saistīts ar prievārdu *pār* un apstākļa vārdu *pāri*. Priedēkļa *pār-* nozīmju vidū ir ‘pabeigta darbība’ – *pārbērt, pārdzīt*; ‘atkārtota darbība’ – *pārstādīt, pārskaitīt, pāradīt, pāraust*; ‘pārmērīga darbība’ – *pāraugt, pārvirt*... Var izšķirt arī nozīmi ‘sadalīt divās daļās’ – *pārkost, pārlauzt*; ‘darbība aptver visu objektu’ – *pārstāt* ‘pārstāvēt’. Sastopama arī prototipiskā nozīme ‘virzība pāri’ – *pārkāpt*. Salīdzinot ar citiem priedēkļvārdiem, šo vārdnīcā nav daudz.

Priedēkļvārdiem ar **pie-** Fīrekerā vārdnīcā bieži raksturīga nozīme ‘piesātināta vai pārmērīga darbība (kuras rezultātā kaut kas tiek piepildīts)’ (atbilst vācu *voll*) – *pieadarīt, pieplūkt, pierakt, pieaugt, pievārt*; pie prepozīciju apskata vārdnīcā minēta arī atbilstme ar vācu *bei*, proti, nozīme ‘virzība klāt’ – *pieiet, piebraukt, piedzīt*; ‘pievienošana objektam’ – *pieaust, piestādīt*. Domājams, ka verbs *pieadīt* lietots divās nozīmēs – gan ‘pieadīt (klāt)’, gan ‘adīt pieteikamā daudzumā’ (LVVV).

Atvasinājumiem ar **sa-** izteikta pamatnozīme vārdnīcā ir kaut kam ‘būt, atrasties, notikt kopā’, uz ko norāda arī atbilstošais vācu *zusammen*. Piemēram, *sauagt, sadarīt, salūgt, samedīt, saritināt, sazagt...* Sastopama arī nozīme ‘sadališana daļās’ – *saplucināt, sagrūst, salauzīt, sairt*; arī ‘objekta bojāšana’ – *sadedzināt, samaitāt*; ‘darbība, kuras mērķis tiek sasniegts’ – *sagrābt, sajemt*.

Priedēkļverbiem ar priedēkli **uz-/ūz-** viena no nozīmēm ir prototipiskā ‘virzība augšā (vai virsū)’ – *uzmest, uzbērt, uzbadīt*, bet sastopama arī nozīme ‘momentāna darbība’ – *ūzrunāt, uzlūkot*; ‘pabeigta darbība’ – *uzzagt, uzlauzt, ūzstādīt*; ‘darbības sākums’ – *uzmost*; ‘kvantitātes palielināšanās’ – *ūzbarot, uzdarināt*, utt.

Prefiksoidam **caur-** neapšaubāmi pamatnozīme saistāma ar apstākļa vārdu *caur, cauri*, par ko liecina vārdnīcā visos gadījumos atbilsme *durch* ‘caur, cauri’ vācu valodā, kā arī piemēri *caurdegt, caurart, caurbadīt, caurkost, caurpūst, caurskaust, caurvirt* u. c.

Tomēr katrs verbs vārdnīcā ir jāaplūko atsevišķi un, ja iespējams, kontekstā, citādi jebkurš nozīmes definējums (un nozīmju iedalījums) var būt nedaudz subjektīvs. Kā jau minēts, daudziem verbiem noteikt nozīmi ir gana sarežģīti, ne velti, veidojot LVVV, šo šķirkļu semantika tiek apspriesta vārdnīcas darba grupā, nereti viena vārda semantika ir padziļināta pētījuma vērtā. Turklāt minētie piemēri ir tikai daļa no Fīrekera vārdnīcā iekļautajiem verbiem un to nozīmēm, kas tikai demonstrē priedēkļu un priedēkļverbu semantikas daudzveidību. Lai aplūkotu tās visas, būtu ideāli, ja LVVV būtu uzrakstīti visi šķirkļi ar Fīrekera priedēkļverbiem.

Jāpiemin, ka Fīrekera vārdnīcā ir arī atsevišķi minēta liela daļa prievārdu jeb prepozīciju, kur tām klāt ir pierakstītas nozīmes vācu valodā, dažām arī minēts, kurā Ādolfija gramatikas lappusē šī prepozīcija ir aprakstīta. 2. manuskriptā ir minētas prepozīcijas *ap, āz/aiz, at, iz, no, pa, pie/pi, sa, uz/ūz* un *caur* (ar norādi, ka tās ir prepozīcijas!). Dažas no tām minētas tikai kā prepozīcijas, kā arī tas, ar kādiem locījumiem biedrojas, bet dažām ir piemēri arī priedēkļa funkcijā, tātad veidojot saliktos verbus. Piemēram, ar priedēkli *at-* minēti piemēri – *atpestīt, atsist*, ar *no-* – *nolūgt* utt.

At. praepos. *auff, Er, wieder, zurücke, ut.*

atschleht. *auffschließen, atpestiht Erlösen, atfist zurücke schlagen.*

atselt *wieder grünen.*

(Fuer1650_70_2ms, 253-5)

Arī 1. manuskriptā ir minētas vairākas prepozīcijas (ne visām ir norāde *praepos.* vai *praep.*, līdz ar to tās ir grūtāk atrast) – minēta prepozīcija *iz* ar priedēkļverbu piemēriem, arī *no, pa, pār, pie/pi, caur*. Piemēram,

Is. praep. *aus, ent. is Semmes, aus der Erden. iswest, ausführen.*

isbeht. *entkoēnen, entgegen, entlauffen.*

isfweijohht, *ausfischen.*

(Fuer1650_70_1ms, 90₁₀₋₁₃)

Domājams, tieši manuskripta vidus daļā, prepozīcijām *no, pa, pie/pi*, ir arī atsauce uz Ādolfija gramatiku (skat. 4. att.), turklāt minēti tādi paši piemēri kā Ādolfija gramatikā, kas rada jautājumus par manuskripta norakstu rašanās laiku.

Nur acht, griffels, wir bitt
Nur acht, so griffel n. wir bitt von Mangel
No. Propos. reg. Abl., von auf, ab. Gr. p. 221.
no Fickern auß dem Naly. no luhgt abtitt.
Noht. Junge, weg griffel. ad verb.

p. 242. Gr. A. Pec, pi. Bei. Propos. reg. Accus. & Ablativ
etiam Genitiv plural. vid. Gr. p. 242. Nur in pec
fectis pec Fittu Wehrschu. Dont ist die
andere Oeffen angebunden. pec Kurzu beiz

4. attēls. Prievārdi *no* un *pie* Fīrekerā vārdnīcas 1. manuskriptā.

Nobeigums

Aplūkojot Kristofa Fīrekerā vārdnīcas abos manuskriptos iekļautos priedēkļverbus, kopumā var secināt, ka Fīrekers ir pilnībā apguvis un izpratis daudzveidīgo un semantiski dažādo latviešu valodas priedēkļu sistēmu un arī centies to atspeguļot. Viņa vārdnīcā lietoti visi latviešu valodas verbu prefiksācijā izmantojamie 11 priedēkļi (tādā ziņā mūsdienu latviešu valodā nekas nav mainījies, tiek izmantoti tie paši priedēkļi), kā arī tiem līdzīgais darinājumu komponents *caur-*.

Pētot priedēkļverbus Fīrekerā vārdnīcas abos manuskriptos, var novērot ievērojamas atšķirības vārdnīcas norakstos – 2. manuskripts atšķiras gan ar to, ka bieži ir piezīme pie verba par to, ka tam raksturīgi saliktie verbi (proti, priedēkļverbi), gan ar priedēkļverbu vai priedēkļu biežo uzskaitījumu. Visvairāk jautājumu par priedēkļverbu lietojumu rodas tieši 2. manuskriptā sastopamo atšķirību dēļ. Atšķirības starp manuskriptiem ir lielākas, nekā līdz šim domāts, līdz ar to Fīrekerā vārdnīca būtu vēl jāpēta šajā aspektā.

Šķiet, ka lielāka uzmanība priedēkļverbiem pievērsta tieši vārdnīcas otrajā norakstā, kur verbi uzskatāmi papildināti ar tiem priedēkļiem, kuri 1. manuskriptā nav minēti, dažkārt pat it kā cenšoties aizpildīt visu attiecīgo priedēkļverbu vārddarināšanas līgzdu. Dažreiz gan šķiet, ka tas ir darīts pēc analogijas, nemēģinot atrast atbilstošu lietojumu vai kontekstu, tā ka šajos gadījumos dažu verbu lietojums runātā valodā šķiet apšaubāms. Tomēr, iespējams, ka 17. gadsimta runātājā valodā ir kādas priedēkļu lietošanas iezīmes, par ko nevar spriest bez konteksta. Rodas arī jautājums,

vai šāda manuskripta papildināšana ar priedēkļiem un attiecīgajiem priedēkļverbiem varētu būt pārrakstītāja iniciatīva.

Katram no priedēkļiem ir kāda tipiskākā nozīme, kas, šķiet, parādās biežāk. Arī gadījumos, kad vārdnīcā minēts priedēkļu uzskaitījums, izmantotas šīs, domājams, tipiskākās nozīmes. Lai gan priedēkļverbiem var konstatēt nozīmju grupas, kas sastopamas biežāk, tomēr katrs gadījums ir aplūkojams atsevišķi, gan salīdzinot ar atbilstmēm vācu valodā, gan meklējot lietojuma kontekstu.

Priedēkļu un salikto priedēkļverbu aprakstā Fīrekerā vārdnīcā neapšaubāmi ir paralēles ar tā saukto Ādolfija gramatiku.

Fīrekerā vārdnīcā iekļautie priedēkļverbi un to semantika, domājams, vēl sagādās ne vienu vien mīklu vēsturiskās vārdnīcas veidotājiem.

Avoti

Fuer1650_70_1ms = Fürecker, Christopher. *Lettsches un Teutsches Wörterbuch*. 1650.

Fuer1650_70_2ms = Fürecker, Christopher. *Lettsches un Teutsches Wörterbuch*. 1650.

Pieejams: <http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>

Literatūra

Adolphi, Heinrich. 1685. *Erster Versuch, Einer kurtz-verfasseten Anleitung, Zur Lettschen Sprache ..* Mitau: Hof-Buchdrucker George Radetzky.

Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Endzelīns, Jānis. 1971. Lātyšskie predloģi. *Darbu izlase*. I. Rīga: A. Upīša Valodas un literatūras institūts. 307–655.

Fennell, Trevor G. 2000. *Furecker's Dictionary: a Concordance. I, A–M*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

Fennell, Trevor G. 2000. *Furecker's Dictionary: a Concordance. II, N–Ž*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

Grabis, Rūdolfs. 2006. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 82–143.

Grudule, Māra. 2014. Par K. Fīrekerā (17. gs.) tulkoto dziesmu valodisko vērtību. Deminutīvi, reduplikācija, sinonīmija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Kalme, Vilma, Gunta Smiltneice. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA.

LVVV = Andronova, Everita, Anna Frīdenberga, Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumpa, Pēteris Vanags. 2016–2022. *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)*.

Pieejams: www.tezaurs.lv/lvvv/ [skatīts 31.05.2023.]

MLLV = *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 31.05.2023.]

MLLVG = Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Fonētika un morfoloģija. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Nitiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.

Nitiņa, Daina. 2014. Latviešu valodas darbības vārdu morfoloģisks raksturojums. *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 373–469.

- Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Šmīdebergs, Imants. 2004. Priedēkļa *at-* semantika latviešu literārajā valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 8. 291–196.
- Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 409–509.
- Vulāne, Anna. 2013. Darbības vārdu derivatīvais raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latviešu valodas institūts. 278–293.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Anna Frīdenberga
Latvijas Universtātes
Latviešu valodas institūts
Kalpaka bulvāris 4
LV-1050, Rīga, Latvija
anna_f@inbox.lv

SUMMARY

AN INSIGHT INTO PREFIXED VERBS IN CH. FÜRECKER'S DICTIONARY

Anna FRĪDENBERGA

Both manuscripts of the Latvian-German dictionary of Christophor Fürecker (second part of the 17th century) are a significant source for the „Historical Dictionary of Latvian (16th-17th Centuries)“ (LVVV). During the work on the latter, the authors established that Fürecker's dictionary has a great amount of prefixed verbs. As both manuscripts contain a large number of prefixed verbs, this article is only an insight into the diversity and semantics of these verbs.

Altogether both manuscripts of the dictionary (copies) contain about 100 verbs having several prefixed derivatives. Most problematic is the semantics of these prefixed verbs. If the word is used in texts of the 16th or 17th centuries, it is easier for the authors of LVVV to discern its meaning.

In examining the prefixed verbs included in both manuscripts of Fürecker's dictionary, it can be concluded that Fürecker had fully mastered the varied and semantically diverse system of Latvian prefixes and tried to apply them. In his dictionary all 11 Latvian prefixes are used in the prefixation of verbs, as well as the similar component *caur*. Considerable differences can be noticed in both copies – the 2nd manuscript differs in that the verbs often have the remark *cum compositis*, namely they have compounds or prefixed verbs; a list of prefixes or prefixed verbs is often characteristic as well. There are more differences between both manuscripts than it was supposed, so Fürecker's dictionary should be studied further in this aspect.

Greater attention to prefixed verbs is found in the second copy of the dictionary, where verbs are supplemented also with the prefixes which are not included in the 1st manuscript, sometimes even as if trying to fill out the word-formation nest of the corresponding prefixed verbs. At times it seems that this had been done by analogy, without a proper use or context.

Every prefix has some more typical meaning appearing more often; also in the cases of a list of prefixes in the dictionary, these supposedly more typical meanings are used. Though some semantic groups of the prefixed verbs can be recognized, nevertheless every case should be examined individually.

The prefixed verbs included in Fürecker's dictionary and their semantics will undoubtedly provide more than one puzzle for the authors of Historical Dictionary.